

११)
 काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलि:

ग्रन्थाङ्कः १२

कामकलाविलासः

काश्मीर-श्रीनगर

०५५५५५
२३ जून १९२५, मंगलवार

THE KASHMIR SERIES
OF
TEXTS AND STUDIES.

श्रीलक्ष्मी लक्ष्मी लक्ष्मी
पो० वास्तव्य व. वास्तव्य-१५

**KASHMIR SERIES OF TEXTS
AND STUDIES.**

No. XII.

**THE
KĀMA KALĀ VILĀS**

**OF
PUNYA NANDA
WITH COMMENTARY.**

EDITED WITH NOTES

BY

**MAHĀMAHOPĀDHYĀYA PAṆDIT MUKUNDA RĀMA SHĀSTRĪ,
OFFICER-IN-CHARGE RESEARCH DEPARTMENT,
JAMMU AND KASHMIR STATE,
SRINAGAR.**

**PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT
OF HIS HIGHNESS LIEUT.-GENERAL MAHĀRĀJA
SIR PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR,
G. C. S. I., G. C. I. E.,
MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.**

BOMBAY :

**PRINTED AT THE "TATVA-VIVECHAKA" PRESS.
1918.**

(All rights reserved.)

श्रीमच्छ्रीकण्ठनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गो
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।
कश्मीरेभ्यः प्रसृत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेश्यान्
देशेऽप्यस्मिन्नदृष्टो घुसृणविसरवत्स्तान्मुदे सज्जनानाम् ॥ १ ॥

तरत तरसा संसाराब्धिं विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।
विमृशत शिवादिष्टाद्वैतावबोधमुधारसं
प्रसभविलसत्सद्युक्त्यान्तःसमुत्प्लवदायिनम् ॥ २ ॥

ॐ

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः १२

कामकलाविलासः

श्रीमत्पुण्यानन्दाचार्यविरचितः
सटीकः

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड-कश्मीरमहाराज-

श्रीप्रतापसिंहवर-प्रतिष्ठापिते

प्रज्ञविद्याप्रकाश-(रिसर्च) कार्यालये

तदध्यक्ष-महामहोपाध्याय-पण्डित-मुकुन्दराम-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संगृह्य, संशोधन-पर्यायाङ्कन-विवरणादिसंस्करणोत्तरं
पाश्चात्यविद्वत्परिषत्संमताधुनिकमुगमशुद्धरीत्युपन्यासादिसंस्कारैः परिष्कृत्य

मुम्बय्यां

तत्त्वविवेचकाख्य-मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाश्यमुपनीतः

संवत् १९७५

ख्रैस्ताब्दः १९१८

काश्मीर-श्रीनगर

अस्य ग्रन्थस्य सर्वे प्रकाशन-मुद्रापणाद्यधिकाराः प्रोक्तमहाराजवर्यैः
स्वायत्तीकृताः सन्ति)

Printed by
Bhiwaji Hari Shinde at the "Tatva-Vivechaka" Press,
Nos. 1, 2, 3, Khetwadi Back Road, Bombay;
and Published by
the Research Department, Srinagar, Kashmir.

ओं नमः शिवाय क्रमाक्रमात्मसंविन्मूर्तये । ✓

अथ

कामकलाविलासः

श्रीमत्पुण्यानन्दाचार्यविरचितः ।

क्रमत्रयसमाश्रयव्यतिकरेण या संततं

क्रमत्रितयलङ्घनं विदधती विभात्युच्चकैः ।

क्रमैकवपुरक्रमप्रकृतिरेव या द्योतते

करोमि हृदि तामहं भगवतीं परां संविदम् ॥ ✓

सकलभुवनोदयस्थिति-

लयमयलीलाविनोदनोद्युक्तः ।

अन्तर्लीनविमर्शः

पातु महेशः प्रकाशमात्रतनुः ॥ १ ॥

अत्र पुण्यानन्दयोगिनः सकलविद्याधिदैवतभूतात्रिपुर-
सुन्दरीमन्त्रचक्रव्याचिकीर्षिततया तदधिष्ठानभूतकामकामेश्व-

रीरूपौ आदौ आचक्षते । सकलेत्यादि, सकलानां भुवनानाम्
 उदयः सर्गः, स्थितिः रक्षा, लयो नाशः, एतत् त्रितयं निरो-
 धानुग्रहयोरुपलक्षणम्, एतत्पञ्चविधकृत्यप्रचुरा या लीला
 तया विनोदनं क्रीडनं तस्मिन् उद्युक्तो जागरूकः, मयद्
 अत्र प्राचुर्यार्थे विहितः । एवं च सति जगद्व्यतिरिक्तलक्षणं
 ब्रह्मस्वरूपं कीदृशम्? इत्याकाङ्क्षायाम् आह—अन्तर्लीनवि-
 मर्श इत्यादिना, विमृश्यते परामृश्यते इदमिति विमर्शः
 प्रपञ्चः, इदं मित्येवं परमात्मना सृष्टस्य जगतः प्रसिद्धः परा-
 मर्शः, एवंभूतो यो विमर्शः प्रपञ्चः अन्तर्लीनोऽन्तर्गतो यस्य
 स अन्तर्लीनविमर्शः । तदयमत्रार्थः—स्वात्मसात्कृताखिलप्र-
 पञ्चः परिपूर्णाहंभावभावनागर्भितः, अथ वा जगदुत्पत्तिस्थि-
 तिलयहेतुभूताकृत्रिमाहमिति परामर्शो विमर्शः । तथा च
नागानन्दाः

‘विमर्शो नाम विश्वाकारेण विश्वप्रकाशेन विश्व-
 संहारेण वा अकृत्रिमाहमिति विश्वस्फुरणम्,
 तस्य अन्तर्लीनत्वं नाम अन्तर्मुखत्वम् ।’

तथा च अयमर्थः—अन्तर्लीनः अन्तर्मुखो विमर्शः पूर्णाहं-
 भावो यस्य इति, तत्तादृशपरब्रह्मणः परमेश्वरस्य प्रकाशैक-
 स्वभावत्वं सर्वस्मात्परत्वं च आह—प्रकाशमात्रतनुः इति, अत्र
 प्रकाशत्वं नाम—इच्छामि जानामि करोमि इति उत्तमपुरुषा-

न्तर्गतस्फुरणरूपाहंपरामर्श एव । ननु सूर्यादीनामपि प्रकाशत्वं दृष्टं तत्कथम् अस्यैव परमात्मत्वम् ? अत आह — महेश इति, महांश्चासौ ईश इति महेशः, महत्त्वं च देशकालाकारैरनवच्छिन्नस्वरूपत्वात्, ईशत्वं सर्वनियन्तृत्वात् इति ॥ १ ॥

पराभट्टारिकायामपि सर्वाकारत्वमाह

सा जयति शक्तिराद्या

निजसुखमयनित्यनिरूपमाकारा ।

भाविचराचरबीजं

शिवरूपविमर्शनिर्मलादर्शः ॥ २ ॥

सा आद्या शक्तिः अनवच्छिन्ना पराभट्टारिका महात्रिपुरसुन्दरी, जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते, सा इति शिवादि-क्षित्यन्तर्षट्त्रिंशत्तत्त्वमयी सर्वप्रपञ्चात्मिका तदुत्तीर्णा च, इति — सर्वोपनिषत्प्रसिद्धा त्रिपुरा अभिधीयते, त्रिभ्यस्तेजोभ्यः पुरा भूता त्रिपुरा इति निगद्यते, तस्याश्च सर्वोत्कृष्टत्वं सर्वत्र आगमेषु उद्घोष्यते । एतदेव विवृणोति — निजेत्यादिना, निजः स्वाभाविकः सुखमयः दुःखसंभिन्नो नित्यः सार्वकालिकः निरूपमो निरवधिक आकारः स्वरूपं यस्याः । भाविचरा-

चरबीजं—भाविनोः संपत्स्यमानयोः चराचरयोः स्थावर-
जङ्गमयोर्बीजं योनिः कारणमित्यर्थः । ननु शिवस्य यथा
जगन्निर्मातृत्वं शक्त्या विना न संगच्छते, एवं पराशक्तेरपि
परमशिवेन विना कारणत्वं न भवेत् इति, तत्कथमुच्यते
भाविचराचरबीजम् इति ? अत आह—शिवरूपविमर्शनिर्म-
लादर्श इति, शिवस्य स्वरूपम् अहमित्येवमाकारं तस्य विमर्शः
परामर्शनम् अहमित्येवं-रूपं ज्ञानं तस्य प्रकाशने निर्मलादर्शः
सम्यक्प्रकाशनचतुर इत्यर्थः । यथा कश्चित् राजा अतिसु-
न्दरः स्वात्माभिमुखस्थितस्वच्छादर्शतले स्वात्मप्रतिबिम्बं
सम्यक् प्रसमीक्ष्य तत्प्रतिबिम्बम् अहमिति जानाति, एवं
परमेश्वरोऽपि स्वाधीनभूतां स्वात्मशक्तिं सम्यक् अवलोक्य
स्वस्वरूपम् अवगच्छति ॥ २ ॥

परिपूर्णोऽहम् इति विमर्शमेव ब्रह्म वदन्ति केचन तत्कथ-
मुच्यते—सविमर्शकं ब्रह्म ? इत्यत आह

स्फुटशिवशक्तिसमागम-

बीजाङ्कुररूपिणी पराशक्तिः ।

अणुतररूपानुत्तर-

विमर्शलिलक्ष्यविग्रहा भाति ॥ ३ ॥

अत्र पराशब्देन प्रकृता ख्याता महात्रिपुरसुन्दरी अभि-
धीयते - चिदानन्देच्छाज्ञानक्रियारूपा, इति श्रुतिप्रसिद्धितया
एवमुच्यते-स्फुटशिवशक्तिसमागमबीजाङ्कुररूपिणीति, शिवश्च
शक्तिश्च शिवशक्ती तयोः समागमः संयोगः स्फुटः व्यक्तः
शिवशक्तिसमागमोऽयं, तेन बीजाङ्कुररूपिणीति, बीजादङ्कुरं
अङ्कुराद्बीजम् इतिवत् शिवतत्त्वादि-क्षितितत्त्वपर्यन्तं तत्त्व-
जालम् उत्तरोत्तरम् उद्भावेयम् इत्यर्थः, अत्र शिवशब्देन ज्ञान-
शक्तिरभिधीयते ज्ञानशक्त्यधिष्ठानत्वात् शिवतत्त्वस्य, शक्ति-
शब्देनापि क्रियाशक्तिरभिधीयते क्रियाशक्त्यधिष्ठानत्वात्
शक्तितत्त्वस्य - चिदानन्दस्वरूपिण्याः सर्वत्र ज्ञानक्रियाभ्या-
मेव निर्माणौचित्यदर्शनात् । पुनस्तामेव विशिनष्टि - 'अणुत-
ररूपानुत्तरविमर्शलपिलक्ष्यविग्रहा भाति' - अणुतरम् अस्-
न्तसूक्ष्मरूपम् अस्या इति - अनुत्तरलिपिः अकारः विमर्श-
लिपिः हकारः ताभ्यां लक्ष्यं विग्रहं स्वरूपं यस्याः तथोक्ता ।
अत्र अनुत्तरविमर्शलपिलक्ष्यविग्रहा इत्यनेन अहमात्मिका-
न्तर्गर्भितसमस्तवर्णकदम्बका पराशक्तिः अकारादि-हकारान्तं
पञ्चाशदक्षररूपिणी वर्ण-पद-मन्त्र-कला-तत्त्व-भुवनात्मकसम-
स्तप्रपञ्चजनयित्री पराभट्टारिका समस्तभूतान्तरात्मा सर्वत्र
वेदान्ते 'अहमहम्' इत्येवमाकारेण प्रतीयमाना दृश्यते
इत्युक्तं भवति ॥ ३ ॥

इतः परं प्रबन्धेन प्रधानप्रतिपाद्यां कामकलाक्षररूपिणी-
मेव कामः शिवः तदक्षररूपां वक्तुमुपक्रमते, — ‘परशिवरविकर
इत्यादि, कला च दहनेन्दुविग्रहौ बिन्दू’ इत्यन्तम्

परशिवरविकरनिकरे

प्रतिफलति विमर्शदर्पणे विशदे ।

प्रतिरुचिरुचिरे कुड्ये

चित्तमये निविशते महाबिन्दुः ॥ ४ ॥

परशिवः प्रकाशैकस्वभावः परमशिवभट्टारक एव रवि-
र्दिनकरः तस्य कराः किरणाः तेषां निकरः पुञ्जः, तस्मिन्
विशदे निर्मले विमर्शदर्पणे, विमर्शो नाम अनवधिरेका
विस्फुरणशक्तिः, तथा प्रत्यभिज्ञायाम्

‘सा स्फुरत्ता..... ।’

इत्यादिनैव दर्पणत्वेन निरूप्यते — स्वस्वरूपप्रकाशत्वात् ।
तत्र प्रतिफलनं नाम स्वरूपावलोकनं, तादृशप्रतिफलनरूपाव-
लोकने सति, चित्तमये — ज्ञानैकस्वरूपे, प्रतिरुचिरुचिरे—प्रति-
प्रकाशमनोहरे, कुड्ये, महाबिन्दुः निविशते प्रतिष्ठितो भवति ।
चित्तस्य कुड्यत्वनिरूपणं महाबिन्दुविभावकारणत्वात्,

लोकऽपि सूर्याभिमुखस्थितदर्पणतले सूर्यकिरणप्रतिफलना-
नन्तरं निकटगतकुड्ये सूर्यकिरणप्रतिहततेजोबिन्दुः प्रत्यक्षं
प्रपद्यते, तद्वत् प्रकाशरूपपरमेश्वरस्य दर्पणवत् स्वरूपविमर्श-
संबन्धे जाते तदानीं तत्र महाबिन्दुः 'पूर्णोऽहम्' इत्येवं-
रूपः परमेश्वरोऽवभासते इत्यर्थः । आगमश्च

‘स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्तदा चक्रस्य संभवः ।’

इति । प्रत्यभिज्ञायामपि

‘सा स्फुरत्ता महासत्ता..... ।’

इत्यादि । परमानन्दयोगिनोऽपि

‘ईदृगियत्तादिवचो दूरतरं स्वानुभूतिसंवेद्यम् ।

तत्तादृशस्फुरत्ताशेषा संवित्कथं नु सा वाच्या ॥’

इत्यादि ॥ ४ ॥

तादृगुज्ज्वलात्मशक्त्यवलोकनोद्भूताहम्भावमेव विशिनष्टि

चित्तमयोऽहंकारः

सुव्यक्ताहार्यसमरसाकारः ।

शिवशक्तिमिथुनपिण्डः

कवलीकृतभुवनमण्डलो जयति ॥ ५ ॥

‘अहंकार इति’ उद्भूतान्यस्मरणानुभवव्यञ्जको योऽयम्
अहमहमित्येव विमर्शः तस्य कारः कारणम्, एवं-भूतोऽहंकारो
जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । यतः

‘प्रकाशस्यात्मविश्रान्तिरहंभावो हि कीर्तितः ।’

चित्तमयः ज्ञानैकस्वभावः सुव्यक्ताहारणसमरसाकारः, अथ हृथ
इत्यहौ सुतरां व्यक्तौ स्पष्टौ परस्परोद्भूतरूपौ सुव्यक्ताहौ एव
लोलीभवतो यत्र सः शिवशक्तिमिथुनपिण्डः, अत एव कव-
लीकृतभुवनमण्डलः, अन्तःस्थापितं भुवनमण्डलं षट्त्रिंशत्त-
त्त्वसंघातमयं येन सः । अयमर्थः—प्रत्याहारन्यायेन अन्तर्ग-
र्भितसमस्तवर्णकदम्बकाहंकाररूपप्रकाशविमर्शसंपुटादेव श-
ब्दार्थात्मकसर्वप्रपञ्चविकासो भवति । तथा च श्रुतिः

‘एको वर्णो बहुधा शक्तियोगाद्-
वर्णाननेकान्निहितार्थो दधाति ।’

इति ॥ ५ ॥

इतः परं ‘चित्तमये निविशते महाबिन्दुः’ इति यदुक्तम्
तत्र बिन्दुस्वरूपनिरूपणद्वारा कामकलाम् उपदिशति

सितशोणबिन्दुयुगलं

विविक्तशिवशक्तिसंकुचत्प्रसरम् ।

वागर्थसृष्टिहेतुः

परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टम् ॥ ६ ॥

बिन्दुरहंकारात्मा

रविरेतन्मिथुनसमरसाकारः ।

कामः कमनीयतया

कला च दहनेन्दुविग्रहौ बिन्दू ॥ ७ ॥

सितः शुभ्रः, शोणो रक्तः, तद्रूपौ बिन्दू, तयोर्युगलम्, अत एव विविक्तशिवशक्ति-अन्योन्यविहरणपरे शिवशक्ती यस्मिन् कर्मणि तत्, अत एव संकुचत्प्रसरं-संकुचन् मुकुलीभवन् प्रसरः जगत्सृष्टिरूपो यस्मिन् तत्, वाचः-परा-पश्यन्त्यादिरूपसमस्तशब्दाः, अर्थाः-शिवादि-क्षित्यन्तषट्त्रिंशत्तत्त्व-रूपाः, तेषां सृष्टिः षडध्वात्मकजगन्निर्मितिः, तत्र हेतुः कारणम् । परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टम्-परस्परम् अन्योन्यम् अनुप्रविष्टम् अन्तर्गतं विस्पष्टं पृथग्भूतं च तत्, एवं-भूतं सितशोण-बिन्दुयुगलं-कामकामेश्वरीरूपं दिव्यमिथुनं, विभावयेत् इति पूर्वोक्तं संबन्धः । अत्र इदमतिरहस्यम् ।

‘यः परः स महेश्वरः ।’

इति श्रुत्युक्तरीत्या निखिलवेदादिशब्दोत्पादकानुत्तराभिधेयः

परमेश्वरः स्वाङ्गभूताखिलप्रपञ्चविलयात्मकविमर्शशक्तिम् अनुप्रविश्य बिन्दुभावं मन्यते, ततः सा विमर्शशक्तिरपि स्वान्तर्गतप्रकाशमयबिन्दुम् अनुप्रविशति, ततश्च बिन्दुरुत्पन्नो भवति, तस्माद्विन्दोः नादात्मिका समस्ततत्त्वगर्भिणी तेजोमयी जीवरूपा बालाग्रवत् सूक्ष्मरूपिणी इति गत्या शृङ्गाटक रूपताम् उद्ब्रूहति । एवं च बिन्दुनादस्वरूपयोस्तयोः प्रकाशविमर्शयोरहमिति शरीरं भवति, एवं द्विरूपयोस्तयोर्मध्ये एको विमर्शो रक्तबिन्दुरूपतां भजते, अपरः प्रकाशः शुक्लबिन्दुभावम् एति, उभयोर्मेलने मिश्ररूपं सर्वतेजोमयं परमात्मस्वरूपं भवति । श्रुतिरपि

‘एको वर्णो बहुधा शक्तियोगात्
वर्णाननेकान् निहितार्थो दधाति ।’

इति ।

एतदेव बिन्दुत्रयनिरूपणं विवृणोति, — बिन्दुरहंकारात्मा इति, बिन्दुः सितरक्तस्वरूपः अहंकारात्मा अन्तर्गर्भितसमस्तवर्णराशिः अनुत्तरस्फाररूपाहंकारः आत्मा तादात्म्यस्वरूपं यस्य सः । ‘वर्णात्कारः’ इति सूत्रेण अहं-शब्दात् कारशब्दप्रत्ययः ऐकार इतिवत्, अत एव एतन्मिथुनसमरसाकारः — एतयोरकार-हकारवाच्ययोः प्रकाशविमर्शयोर्मिथुनं द्वन्द्वं, तस्य दिव्यदम्पतिरूपस्य मिथुनस्य समरसः परस्परानुप्रवेशरूपम् आनुकूल्यं तदेव आकारः स्वरूपं यस्य

सः, एवंभूतो रविः सितशोणबिन्दुसमरसीभूतो मिश्रबिन्दु-
रित्यर्थः । लोके हि सूर्यस्य मिश्रस्वरूपत्वम् अग्नीषोमयोः,
अत एव तस्य उपास्यत्वमाह, — काम इति, काम्यते अभि-
लष्यते स्वात्मत्वेन परमार्थमहद्भिर्योगिभिरिति कामः, तत्र
हेतुः — कमनीयतया इति, कमनीयत्वं स्पृहणीयत्वम् तेन ।
कला विमर्शशक्तिः दहनो वह्निः, इन्दुश्चन्द्रः तावेव आकारौ
ययोर्विन्दोर्दहनेन्दुविग्रहौ बिन्दू । अत्रायमर्थः — अग्नीषोमरू-
पिणी विमर्शशक्तिः तदुभयभूतकामेश्वराविनाभूता महात्रिपु-
रसुन्दरी बिन्दुसमष्टिरूपा कामकला इति उच्यते, सैव उपा-
स्यतया सर्वागमेषु उद्घोष्यते । उक्तं च

‘मिहिरबिन्दुमुखीं तदधो लस-

च्छशिहुताशनबिन्दुयुगस्तनीम् ।

ह-सपरार्धकलारचनास्पदां

भजत नित्यमिमां परदेवताम् ॥’

‘एकारोर्ध्वगतो बिन्दुर्मुखं भानुरधोगतौ ।

स्तनौ दहनशीतांशू योनिर्हार्धकला भवेत् ॥’

इत्यादि रहस्यम् । अयमत्र निष्कर्षः — स्वान्तर्गतानन्ताक्षर-
राशिमहामन्त्रवीर्यपूर्णहन्तारूपिणी प्रकाशानन्दसारा बिन्दु-
त्रयसमष्टिरूपलिप्यक्षररूपिणी कामकला नाम महात्रिपुरसु-
न्दरी मातृका परमयोगिभिः महामाहेश्वरैरनिशम् अनुस्म-
र्तव्या इति । विज्ञानभट्टारकेऽपि

‘विन्दुरूपस्य चक्रस्य स्थूलवर्णक्रमेण तु ।

अर्धेन्दुविन्दुनादान्तशून्योच्चारार्द्धवेच्छिवः ॥’

इति ॥ ७ ॥

एवं विन्दुस्वरूपम् उद्दिश्य ज्ञानोपासनायाः फलं परं-
ब्रह्मभाव एव इत्याह

इति कामकलाविद्या

देवीचक्रक्रमात्मिका सेयम् ।

विदिता येन स मुक्तो

भवति महात्रिपुरसुन्दरीरूपः ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तमहाप्रबन्धेन व्याख्याता कामकला—महात्रिपुरसु-
न्दरी, तस्या विद्या ज्ञानं, कीदृशी, ? इत्याकाङ्क्षायामाह—देवी-
चक्रक्रमात्मिका—देव्याः त्रिपुरसुन्दर्याश्चक्रं श्रीचक्रं तस्य क्रमः
चक्रमन्त्रदेवतात्मनाभिहितः सर्वानन्दमयादिसमस्तप्रकटपर्य-
न्तरूपः तदात्मिका तद्विषयिणी, येन—शक्तिपातात् ब्रह्मजि-
ज्ञासुना भावयता पुरुषेण, विदिता अवगता, स पुरुषो मुक्तो
भवति,

‘विद्याभिज्ञापितैश्वर्यश्चिद्धनो मुक्त एव सः ।’

इति प्रत्यभिज्ञास्थित्या संसारवासनानिरसनपटीयोऽनवरत-

परिपूर्णाहंभावभावनाकवलीकृतसर्वप्रपञ्चः परमयोगी विह-
रते, अन्तेऽपि महात्रिपुरसुन्दरीरूपः - पराभट्टारिकात्मसा-
रूप्यो भवति ॥ ८ ॥

परमार्थभूतप्रकृतविन्दोरेव सकाशात् जगदुत्पत्त्यादिकं
वक्तुम् आरभते

स्फुरितादरुणाद्विन्दो-

नादब्रह्माङ्कुरारवो व्यक्तः ।

तस्माद्गगन-समीरण-

दहनोदक-भूमि-वर्णसंभूतिः ॥ ९ ॥

स्फुरितात् उच्छ्रानात्, विन्दोः पूर्वोक्तलक्षणात्, नादब्र-
ह्माङ्कुरः - नादः सर्वशब्दोत्पत्तिहेतुर्वर्णः स एव ब्रह्म, तत्
ब्रह्म अङ्कुर उत्पादकं यस्य सः । तथा च उक्तम्

‘ एको नादात्मको वर्णः सर्वनादाविभागवान् ।

सोऽनस्तमितरूपत्वाद्नाहत इति श्रुतः ॥ ’

इति । एवं-भूतनादब्रह्मात्मक आरवः शब्दः पश्यन्त्यादिरूपो,
व्यक्त आविर्भूतः, तस्मात् शब्दात्, गगन-समीरण-दहनोद-

कभूमीनां पञ्चभूतानां, वर्णानाम् आदि-क्षान्ताक्षराणां च
संभूतिरूपत्तिराम्नाता ॥ ९ ॥

एवं शोणबिन्दोः सर्वात्मत्वं सर्वस्रष्टृत्वम् चोक्त्वा, तदिह
शुभ्रबिन्दोरपि तत्स्वरूपम् अतिदिशति

अथ विशदादपि बिन्दो-

गगनानिल-वह्नि-वारि-भूमिजनिः ।

एतत्पञ्चकविकृति

जगदिदमण्वाद्यजाण्डपर्यन्तम् ॥ १० ॥

विशदात् सर्वप्रकाशात्, बिन्दोः पूर्वव्याख्यातात्, गगना-
दिपञ्चभूतात्मकानन्तब्रह्माण्डानि आविर्भावतिरोभावौ भजन्त
इत्यर्थः । तथा च आगमः

‘स्वेच्छाविलसितानन्तजगद्रश्मिविलासवत् ।

नौमि संविन्महापीठं शिवशक्तिपराश्रयम् ॥’

इति ॥ १० ॥

एवं बिन्दुद्रयाभेदम् उक्त्वा, तदृष्टान्ततया मन्त्रदेवतयोरपि
ऐक्यमाह

बिन्दुद्वितयं यद्वद्
 भेदविहीनं परस्परं तद्वत् ।
 विद्यादेवतयोरपि
 न भेदलेशोऽस्ति वेद्यवेदकयोः ॥११॥

बिन्दुद्वितयं — पूर्वोक्तप्रकाशविमर्शात्मकं, यद्वत् — येन प्रकारेण, भेदविहीनं

‘ शिवशक्तिरिति ह्येतत्तत्त्वमाहुर्मनीषिणः । ’

इत्युक्तनीत्या परस्पराश्लिष्टं, तद्वत् तेनैव प्रकारेण, विद्यादेव-
 तयोः — विद्या पञ्चदशाक्षरी देवता महात्रिपुरसुन्दरी तयो-
 र्वेद्यवेदकयोः वाच्यवाचकयोः, भेदलेशोऽपि — ईषद्वैलक्षण्य-
 मपि नास्ति, एवम् अभिन्ननादादिमिथुनात् अखिलं जगत्
 आविर्भवति इति ॥ ११ ॥

तदेव मिथुनम् आत्मेच्छयैव स्वभेदमस्वभेदमकरोत् इत्याह

वागर्थौ नित्ययुक्तौ
 परस्परं शक्तिशिवमयावेतौ ।
 सृष्टिस्थितिलयभेदौ
 त्रिधा विभक्तौ त्रिवीजरूपेण ॥ १२ ॥

वाक् वर्ण-पद-मन्त्ररूपा, अर्थः कला-तत्त्व-भुवनात्मा, एत-
द्रूपत्वं कुतः?—प्रकाशविमर्शात्मकशब्दार्थाभ्यामेव षडध्वा-
त्मकसर्वप्रपञ्चोत्पत्तिश्रवणात्, अत एव नित्ययुक्तौ निरन्तरसं-
सक्तौ, नहि घटपटयोरिव कादाचित्कः संबन्धः, तथा सति
सर्वोत्पत्तिप्रसंगः । सृष्टिस्थितिलयभेदौ—सृष्टिः शिवादिक्षिति-
पर्यन्ततत्त्वजालाविर्भावः, स्थितिः तत्परिपालनं, लयस्तेषां
स्वात्मसात्कारः एवं-भूतो भेदो ययोस्तौ । स्वात्मत्वं तु एतेषां
त्रयाणां, तथा च अभिनवगुप्तपादाः

‘स्वात्मगाः सृष्टिसंहाराः स्वरूपत्वेन संस्थिताः ।’

इति । परस्परं शक्तिशिवमयौ प्रकाशविमर्शस्वरूपौ, उभ-
योरेकत्वात् वह्निदाहकत्ववत् तत्त्वान्तरं न भवति इत्यर्थः ।
अभियुक्तोक्तिश्च

‘तादात्म्यमनयोर्नित्यं वह्निदाहकयोरिव ।’

इति । एतौ पूर्वोक्तौ प्रकाशविमर्शौ त्रिधा त्रिप्रकारेण
संस्थितौ, विभक्तौ पृथग्भूतौ । केन ? इत्याह—त्रिवीजरूपे-
णेति, वाग्भव-कामराज-शक्तिबीजात्मकत्वेन इत्यर्थः । अय-
मर्थः—बिन्दुत्रयसमष्टिभूतकामकलाक्षररूपिणी महात्रिपुर-
सुन्दरी सर्वोपास्या इति ॥ १२ ॥

इतः परं वाग्भवादिखण्डत्रयान्तर्गतवस्तुविशेषवर्णनद्वारा
श्रीपञ्चदशाक्षरीविद्याम् उद्धर्तुम् उपक्रमते

माता मानं मेयं

ॐ बिन्दुत्रयं भिन्नबीजरूपाणि ।

ॐ धामत्रय-पीठत्रय-

ॐ शक्तित्रयभेदभावितान्यपि च ॥ १३ ॥

तेषु क्रमेण लिङ्ग-

त्रयं तद्वच्च मातृकात्रितयम् ।

इत्थं त्रितयपुरीया

तुरीयपीठा च भेदिनी विद्या ॥ १४ ॥

माता अवकाशगत ईश्वरः, मानं तदवगतिसाधनभूता विद्या, मेयं ज्ञायमाना महात्रिपुरसुन्दरी, एवं मातृमानमेय-भावम् अनुभूय विहरति । धामत्रयं वाग्भवादिकम्, पीठत्रयं कामगिर्यादि, शक्तित्रयम् इच्छादि, एवमादिभेदेन भावितानि, बिन्दुमयत्वात् एतेषां, तेषु धामादिषु विभिन्नेषु, क्रमेण आनुपूर्व्या, लिङ्गत्रयं स्वायंभुवादि, मातृकात्रितयमकारविभेदभिन्नम्, एवंविधसमस्तवस्तुपूरणात् तत्समष्टिरूपा त्रिपुरा नाम पराशक्तिराविर्भूता, इत्याह - इत्थं त्रितयपुरीया इति,

इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण त्रितयानि अवयवानि पुराणि शरी-
राणि यस्याः सा, अत एव तुरीयस्य पीठा - त्रिविधात्मक-
सर्वप्रपञ्चाविर्भावतिरोभावभूरित्यर्थः ॥ १३-१४ ॥

इतः परं, तस्मात् गगनसमीरणदहनोदकभूमिवर्णसंभूति-
रिति प्रथमसृष्टप्रपञ्चभूतनिष्ठगुणवर्णनद्वारा अक्षरसंख्यावि-
शिष्टमहामन्त्रात्मकदेवतास्वरूपं वक्तुमारभते

शब्द-स्पर्शौ रूपं

रस-गन्धौ चेति भूतसूक्ष्माणि ।

व्यापकमाद्यं व्याप्यं

तूत्तरमेव क्रमेण पञ्चदश ॥ १५ ॥

पञ्चदशाक्षररूपा

नित्या चैषा हि भौतिकाभिमता ।

नित्याः शब्दादिगुण-

प्रभेदभिन्नास्तथानया व्याप्ताः ॥ १६ ॥

नित्यास्तिथ्याकारा-

स्तिथयश्च शिवशक्तिसमरसाकाराः ।

दिवसनिशामय्यस्ताः

श्रीवर्णास्तेऽपि तद्वयीरूपाः ॥ १७ ॥

शब्द आकाशगुणः, स्पर्शो वायुगुणः, रूपं तेजोगुणः, रसोऽपां गुणः, गन्धः पृथ्वीगुणः, आकाशमारभ्य एते गुणाः पृथ्वीपर्यन्तम् उत्तरोत्तरम् एकैकगुणाधिक्येन पञ्चदश गुणाः संपद्यन्ते, एतेषां गुणानां पञ्चदशभावेन श्रीविद्या पञ्चदशाक्षरी जाता । भौतिकाभिमता भूतसंबन्धित्वेन अभिमता इष्टा । अत एव पञ्चदशाक्षररूपा स्वस्मात् आदिभूतगुणानां पञ्चदशत्वात् विद्याक्षराणामपि पञ्चदशत्वम् तद्रूपा तत्स्वरूपिणी । नित्या कूटस्था तरङ्गबुद्बुदफेनानाम् अम्बुधिरिव सकलत्वाविर्भावभूमिरित्यर्थः । कूटस्थाया एव षोडश्याः पञ्चदशावयवात्मकपञ्चदशतिथिनिष्ठान्तः । पञ्चदशदेवतामयपञ्चदशाक्षरीरूपतामाह – नित्यास्तिथ्याकारा इति, नित्याः कामेश्वरप्रभृतिविश्रान्ताः, तिथ्याकाराः तिथ्यभिमानिन्यो देवताः । तिथयश्च प्रतिपत्प्रभृतिपूर्णिमान्ताः, शिवशक्तिसमरसाकाराः प्रकाशविमर्शसंपुटाकाराः । अत एव दिवसनिशामय्यः – दिवारात्रिरूपाः प्रकाशविमर्शयोर्दिवारात्रिमयत्वात्, तास्तिथयः श्रीवर्णाः, तेऽपि तेन पूर्वोक्तरूपेण पञ्चदशरूपाः श्रीवर्णाः – विद्यान्तर्गतवर्णगुणा अपि तद्वयी-

रूपाः तादृशप्रकाशविमर्शरूपा इत्यर्थः । अयमत्र विवेकः —
इयमेव प्रकाशविमर्शमयी परा शक्तिः पञ्चभूतात्मिका उत्तरो-
त्तरवृद्धिद्वारा पञ्चदशसंख्याकमात्राक्षरतिथ्यभिमानदेवतास्व-
रूपिणी जाता । यथागमः

‘ एक एव प्रकाशाख्यः परः कोऽपि महेश्वरः ।
यस्य शक्तिर्विमर्शाख्या सा नित्या गीयते बुधैः ॥
विमर्शाख्या च सा देवी पाञ्चविध्यं समागता ।
आकाशानिलसप्तार्चिःसलिलावनिभेदतः ॥
एकैकगुणवृद्ध्या तु तिथिसंख्यात्वमागता ।
विमर्शरूपिणी विद्या षोडशी या प्रकीर्तिता ।
गता सा षोडशैर्भेदैस्त्रिपुरा परमेश्वरी ॥
सुन्दर्यादिमह.....वां विचित्रान्तं समन्ततः ।
स्वागमादेव बोद्धव्यमिति संकल्पमात्रतः ॥ ’

इति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

उक्तमेव अर्थं द्रढयितुं देवतावत् विद्याया अपि विश्वा-
त्मकत्वं तदुत्तीर्णत्वं च वक्तुमाह

स्वर-व्यञ्जन-बिन्दुत्रय-
समंष्टिभेदैर्विभाविताकारा ।

षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मा

तत्त्वातीता च केवला विद्या ॥ १८ ॥

विद्यापि तादृगात्मा

सूक्ष्मा सा त्रिपुरसुन्दरी देवी ।

विद्यावेद्यात्मकयो-

रत्यन्ताभेदमामनन्त्यार्याः ॥ १९ ॥

स्वराः अचः, व्यञ्जनानि हलः, बिन्दुत्रयम् अनुस्वार-
त्रयम्, एषां समष्टिः समुदायभावः, भेदोऽवयवभावः तैर्वि-
भाविताकारा उद्भावितस्वरूपा । अत एव षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मा
शिवादि-क्षित्यन्तविग्रहा । तत्त्वातीता च - तत्त्वसंघसमु-
दायस्थानत्वात् तदुत्तीर्णा च । अत एव केवला स्वव्यति-
रिक्तस्य अभावात् एकाकिनी । एवंभूता विद्या श्रीपञ्चद-
शाक्षरीत्यर्थः । अयमत्र विद्यायामवयवविभागप्रकारः, - इह
पुण्यानन्दाः हादिविद्यायाम् अत्यन्ताभिमानिनोऽस्या एव
विद्याया अवयवभावसमुदायम् आश्रित्य तत्त्वात्मकत्वं तदुत्ती-
र्णत्वं चाचक्षते । तत्र च वाग्भवाख्ये प्रथमखण्डे पञ्च स्वराः
सप्त व्यञ्जनानि संहत्य द्वादश वर्णाः । कामराजाख्ये द्विती-
यखण्डे षट् स्वराः अष्ट व्यञ्जनानि संभूय चतुर्दश वर्णाः ।

शक्त्याख्ये तृतीयखण्डे च चत्वारः स्वराः षट् व्यञ्जनानि
 संहृत्य दश वर्णाः । सर्वेऽपि संभूय षट्त्रिंशदक्षराणि अवयव-
 रूपाणि समुदायरूपाणि । विद्या सर्वतत्त्वातिक्रान्ता सर्वत्र
 प्रसिद्धा श्रूयते, कादेरपि विद्याया उभयात्मकत्वम् अस्त्येव,
 यया नैव अनयोर्विद्ययोर्भेदः । हादौ प्रथमखण्डे पञ्च स्वराः
 सप्त व्यञ्जनानि संहृत्य विद्याद्वयेऽपि प्रथमखण्डे द्वादशवर्णत्वं
 समानं, तस्मात् उभयात्मकत्वम् उभयोर्विद्ययोरस्त्येव । तदु-
 भयविद्योपासनप्रकारस्तु गुरुमुखादेव अवगन्तव्यः । देव-
 ताया अपि मन्त्रवत् उभयात्मकत्वम्, इति मन्त्रदेवतयोरैक्यम्
 आह — ‘विद्यापि तादृगात्मा’ इति — विद्या चिदानन्दस्वरू-
 पिणी तादृगात्मिका तदुत्तीर्णा च सूक्ष्मा परिच्छेत्तुम् अश-
 क्या, सा सर्ववेदान्तेषु प्रसिद्धा त्रिपुरसुन्दरी, त्रिपुरा च
 सुन्दरी त्रिधावस्थितसमस्तवस्तुपूरणात् सर्वयोगिभिरूपा-
 स्यत्वेन स्पृहणीयत्वाच्च, त्रिपुराशब्दनिर्वचनं च पूर्वमेव
 प्रपञ्चितम् । देवी स्वच्छप्रकाशरूपा विश्वस्य जननादि-
 क्रियारूपा परा वाक्, विद्यावेद्यात्मकयोरत्यन्ताभेदम् आम-
 नन्त्यार्याः परमेश्वरप्रमुखाः सर्वयोगिन इत्यर्थः ॥ १९ ॥

एवं विद्यादेवतयोरभेदम् उक्त्वा, चक्रदेवतयोरैक्यं वक्तुं
 चक्रोत्पत्तिप्रकारम् आह

या सान्तरोहरूपा
 परा महेशी त्रिभाविता सैव ।
 स्पष्टा पश्यन्त्यादि-
 त्रिमातृकात्मा चक्रतां याता ॥ २० ॥

चक्रस्यापि महेश्या
 न भेदलेशोऽपि भाव्यते विबुधैः ।
 अनयोः सूक्ष्माकारा
 परैव स्थूलयोश्च न कापि भिदा ॥ २१ ॥

या सान्तरोहरूपा इति - अन्तरम् अन्तःकरणं तस्मिन्
 ऊहः वितर्कः इत्यमिति परिच्छेदरहितः तेन सहितं रूपं
 यस्याः सा । अयमर्थः - अवाङ्मनसगोचरत्वात् सर्ववेदान्तै-
 रपरिच्छेद्या सर्वकारणभूता शिवादि-धरण्यन्ततत्त्वसंघाता-
 विर्भावभूमिः महेश्वरी परा सर्वोत्कृष्टा इत्युच्यते । श्रुतिश्च

परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते
 स्वाभाविके ज्ञानबलं क्रिया च ।

एवंभूतलक्षणा सैव - पराशक्तिरेव, त्रिभाविता त्रिप्रकारत्वेन

भाविता संज्ञायमाना, एतदेवाह - स्पष्टा पश्यन्त्यादित्रिमातृ-
कात्मा इति, स्पष्टा प्रथमोत्पन्नत्वेन विवक्षिता विषयिणी
पश्यन्तीति उच्यते आदिशब्देन मध्यमा वैखरी च, सैव
वैखरी नाम अभिलापरूपिणी पञ्चदशाक्षरराशिमयी सर्ववै-
दिकलौकिकशब्दनात्मिका शक्तिरित्युच्यते । तथा च सुभ-
गोदयवासनायाम्

‘परा भूर्जन्म पश्यन्ती वल्लीगुच्छसमुद्भवा ।
मध्यमा सौरभा वैखर्यक्षमाला जयत्यसौ ॥’

एवंरूपत्रिमातृकात्मिका सैव चक्रतां याता - त्रिखण्डात्मकच-
क्रैक्यमिवाप्ता इत्यर्थः । एतदेवाह - चक्रस्य इति, चक्रस्य
त्रैलोक्यमोहनादि-वैन्दवान्तनवावरणात्मकस्य सुन्दर्यधिष्ठा-
नभूतस्य, महेश्यास्तदधिष्ठात्र्याः सुन्दर्याश्च भेदलेशः ईषद्वे-
दोऽपि बुधैर्माहेश्वरैर्न भाव्यते न अनुभूयते, कुतः ? - श्रीसु-
न्दरीरूपत्वात् श्रीचक्रस्य । पुनरपि अनयोस्तादृगभेदम्
आचष्टे - अनयोः सूक्ष्माकारा इत्यादिना, अनयोः सूक्ष्म-
रूपयोश्चक्रदेवतयोः - सूक्ष्मरूपत्वं नाम अपरिच्छिन्नत्वमेव,
तत्र श्रीचक्रस्य सूक्ष्मरूपेण अवस्थानं विन्द्वात्मना, विन्दोश्च
अपरिच्छिन्नत्वं ‘वैन्दवे परमाकाशे’ इत्यादिना प्रपञ्चित-
मेव । देवताया अपि ‘विद्यापि तादृगात्मा’ इत्यादिना
अभिहितमेव । तथा स्थूलयोश्चक्रदेवतयोश्च, अत्र स्थूलत्वं

नाम चक्रस्य त्रिकोणादिचतुरश्रपर्यन्तं विजृम्भणम्, देव-
ताया अपि त्रिपुराम्बिकादि-त्रिपुराशक्त्यन्तरूपेण मननम्,
एवंविधयोश्चक्रदेवतयोः, भिदा - भेदः कारणादित्यर्थः । तत्र
हेतुमाह - परैव सूक्ष्माकारा इति, सा पूर्वोक्तलक्षणा परैव
आदिशक्तिरेव सूक्ष्माकारा सूक्ष्मभूत आकारः स्वरूपमनयो
रित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥

देवतारूपस्य चक्रस्य इतः परं परा-पश्यन्त्यादिशक्तिवि-
कासरूपं नवयोन्यात्मकं श्रीचक्रं वक्तुम् आदौ बैन्दवं सर्वान-
न्दमयाख्यचक्रं पराशक्तिमयम्, इत्याह

मध्यं चक्रस्य स्यात्
परामयं बिन्दुतत्त्वमेवेदम् ।
उच्छूनं तच्च यदा
त्रिकोणरूपेण परिणतं स्पष्टम् ॥२२॥

एतत्पश्यन्त्यादि-
त्रितयनिदानं त्रिबीजरूपं च ।

चक्रस्य नवयोन्यात्मकस्य, मध्यं मध्येभवं, बिन्दुतत्त्वं बिन्दुस्वरूपं पूर्वमेव व्याख्यातम् । इदं स्वसाक्षात्कृतं पराम-
यमेव पराशक्तिस्वरूपमेव इत्यर्थः । एतदेव बिन्दुतत्त्वं यदा
विकासभावम् एति तदा त्रिकोणचक्रम् उदेति इत्याह—उच्छूनं
तच्च यदा इति, यदा यस्मिन् काले प्राणिनाम् अदृष्टवशात्
उच्छूनं, तच्च—बैन्दवमपि उच्छूनं संजातविकासं भवति, तदा
त्रिकोणरूपेण—अनुत्तरानन्देच्छासंघट्टरूपेण परिणतं, त्रिको-
णाकारं भवति इत्यर्थः । एतत्—त्रिकोणचक्रं, पश्यन्त्यादि-
त्रितयनिदानं—पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीप्रमुखशक्तित्रयोत्प-
त्तिकारणमित्यर्थः । तथाह

‘इच्छाशक्तिस्तथा वामा पश्यन्तीवपुषा स्थिता ।

ज्ञानशक्तिस्तथा ज्येष्ठा मध्यमा वागुदीरिता ॥

ऋजुरेखामयी विश्वस्थिता प्रथितविग्रहा ।

तत्संस्तुतिदशायां तु बैन्दवं रूपमास्थिता ॥

प्रत्यावृत्तिक्रमेणैव शृङ्गाटवपुरुज्ज्वला ।

क्रियाशक्तिस्तु रौद्रीयं वैखरी विश्वविग्रहा ॥’

इति । त्रिवीजरूपं च इति,—त्रिवीजानि त्रिखण्डात्मकानि
वाग्भव-कामराज-शक्तिबीजानां रूपं यस्य तत् ॥ २२ ॥

ततः श्रीभट्टारिकायामेव बिन्दुतत्त्वम् ऊर्ध्वाधोमुखनव-
योन्यात्मकश्रीचक्रमभवत्, इत्याह

वामा ज्येष्ठा रौद्री

चाम्बिका चानुत्तरांशभूताः स्युः॥२३॥

इच्छा-ज्ञान-क्रिया-

शान्ताश्चैतास्तथोत्तरावयवाः ।

व्यस्ताव्यस्तं तदर्ण-

द्वयमिदमेकादशात्म पश्यन्ती ॥२४॥

वामा ज्येष्ठा रौद्री अम्बिका चकारात् पराशक्तिश्च इमाः पञ्चशक्तयः, अनुत्तरांशभूताः—अनुत्तरांशत्वेन श्रीचक्रान्तर्गताधोमुखपञ्च-त्रिकोणाकृतित्वेन भूता जाता इत्यर्थः । इच्छा-ज्ञान-क्रिया-शान्ताः एताश्चतस्रः शक्तयः उत्तरावयवाः ऊर्ध्व-मुखत्रिकोणचतुष्टयरूपाः । अयं भावः—पराविलसनरूपा एताः रौद्री-वामा-ज्येष्ठा-अम्बिकाः, इच्छा-ज्ञान-क्रिया-शान्ताश्चैतास्तथोत्तरावयवाश्च इति, एतच्छक्तिनवकमयं नवत्रिकोणं चक्रमिति । व्यस्ताव्यस्तं तदर्णद्वयं—व्यस्तं व्यष्टिरूपम् अव्यस्तं समष्टिरूपं सर्वोपनिषत्प्रसिद्धमर्णद्वयं संदंशन्यायेन अखिलाक्षरात्मकमन्त्रमयप्रकाशविमर्शरूपपूर्णाहन्ताभावगर्भकाम-कलाक्षरात्मबिन्दुतत्त्वमित्यर्थः । एवंभूतं तदर्णद्वयम् एका-

दशात्म, मत्या विचार्यमाणमेकादशविधं भवति इत्यर्थः ।
 परादि-शान्तान्तं शक्तिदशकं व्यष्टिरूपं सर्वसमष्टिरूपत्वेन
 चैकं, तेन एकादशात्मकम् इदं बिन्दुतत्त्वमेव पश्यन्तीकारणम्
 ॥ २३ ॥ २४ ॥

इतः परं वसुकोण-दशारादिसृष्टिचक्रप्रकारम् अभिधातुं
 परमप्रकृतत्रिकोणचक्रक्रमं निगमयति

एवं कामकलात्मा

त्रिबिन्दुतत्त्वस्वरूपवर्णमयी ।

सेयं त्रिकोणरूपं

याता त्रिगुणस्वरूपिणी माता ॥२५॥

एका परा.....

एवं — पूर्वोक्तप्रकारेण, कामकलात्मा — कामः प्रकाशैक-
 स्वभावोऽनुत्तराक्षरात्मा परमशिवः कला तु अखिलवाणी-
 रूपपरमाहम्-अक्षरमयी विमर्शविग्रहा, एवं तदुभयात्मकत्वं
 नाम स्वाभाविकपरिपूर्णहंभावशालित्वम् । एतच्च 'बिन्दुरहं-
 कारात्मा' इत्यत्र स्पष्टम् अभिहितम्, एवंरूपा कामकलात्मा
 त्रिबिन्दुतत्त्वस्वरूपवर्णमयी — बिन्दवः पूर्वोक्तरक्त-शुक्ल-मिश्रा-

त्मानः तेषां भावः तत्त्वं तत्स्वरूपा ये वर्णा वाग्भवादय-
स्तदात्मिका । तथा रहस्यान्नाये

‘ विन्दुत्रयात्मकं स्वात्मशृङ्गाटं विद्धि सुन्दरम् ।

मिश्रं शुक्लं च रक्तं च पुराणं प्रणवात्मकम् ॥

रेखात्रयावगन्तव्यं संविन्मात्रं शिवात्मकम् । ’

सेयं त्रिकोणरूपम् आपन्ना चिदानन्दघनरसपरमार्था सक-
लान्नायसारभूता, विश्वाहंभावभावनाशालिभिर्महायोगिवरै-
रात्मसाक्षात्त्वेन अनुभूयमाना, त्रिगुणा इच्छा-ज्ञान-क्रिया-
शक्तिमयी, एवं तथा, अत एव सर्वजगन्निर्मात्री एका । तथा
च वचनम्

‘ अनुत्तरानन्दचिती इच्छाशक्तौ नियोजिते ।

त्रिकोणमिति तत्प्राहुर्विसर्गामोदसुन्दरम् ॥ ’

इति ॥ २५ ॥

इतः परं विलसनरूपायाः पश्यन्त्या अपि नवयोनिच-
क्रात्मना नवात्मकत्वमाह

.....तदन्या

वामादिव्यष्टिमात्रसृष्ट्यात्मा ।

तेन नवात्मा जाता

माता..... ॥

तदन्या पराविकासभूता पश्यन्ती, वामादिव्यष्टिमात्रसृष्ट्यात्मा - वामादि-शान्तादिशक्तिनवकमयी, यतः तेन कारणेन सा, माता - पश्यन्ती नाम जननी, नवात्मा - वामादि-शान्तान्तशक्तिकदम्बकाविर्भावकारणनवयोनिचक्रात्मिका, जाता प्रादुर्भूता इत्यर्थः । अत्र वामादिशक्तीनां प्रसङ्गात् किञ्चित् उच्यते, - तत्र वामा नाम शृङ्गाटान्तःस्थितप्रपञ्चवमनात् विश्वजनयित्रीत्यभिधीयते, ज्येष्ठा सर्वमङ्गलकारिणी, रौद्री सर्वरोगविद्राविणी, समस्तेष्टप्रदा शक्तिरम्बिका च

‘ सा स्फुरत्ता महासत्ता ’

इति प्रत्यभिज्ञास्थित्या सर्वातिशायिनी परावाक् परिपूर्णस्वरूपस्वात्मस्फुरणावलोकनचतुरा, इच्छा-ज्ञान-क्रियाशक्तयस्तु पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीरूपाः, आह चतुर्थी शान्ता, चतुःशत्यां,

‘ शान्ता च निष्कलं शान्तम् ’

इत्यादिश्रुत्या ॥ २६ ॥

अनन्तरं मध्यमाया अपि प्रकारान्तरेण नवात्मकत्वं ब्रूते

• • सा मध्यमाभिधानाभ्याम् ॥२६॥

द्विविधा मध्यमा सा

(१) सूक्ष्म-स्थूलाकृतिः स्थिता सूक्ष्मा ।

(२) नवनादयमी स्थूला

(३) नववर्णात्मा च भूतलिप्याख्या ॥२७॥

आद्या कारणमन्या

कार्यं त्वनयोर्यतस्ततो हेतोः ।

सैवेयं नहि भेद-

स्तादात्म्यं हेतुहेतुमदभीष्टम् ॥ २८ ॥

मध्यमा परापश्यन्त्योः समरसावस्थे, अभिधानाभ्यां नामधेयाभ्यां सा, अतः सुखं परमयोगिभिर्दृश्या मध्यमा नाम शक्तिः द्विविधा द्विप्रकारा - स्थूल-सूक्ष्मभावात्, तत्र सूक्ष्मा समाधिबलेन अनुभूयमाना, स्थूलाकृतिः पण्डितपामराद्यभिलपनयोग्या वर्णावल्यास्थिता सर्वदा वर्तमाना । एतदेव व्याचष्टे 'सूक्ष्मा नवनादयमी स्थूला नववर्णात्मा' इति ।

अयमर्थः— मित्रावरुणसदनात् वायुनिरोधनेन स्वाधिष्ठाना-
 दिकमलभेदपुरःसरं द्वादशान्तारविन्दासनस्थपरमशिवाङ्गम्
 उपसर्पन्ती महामातृका कुण्डलिनी बहुविधनादात्मिका या
 अनुभूयते, सा समाधिसमधिगतसर्वार्थैर्महामाहेश्वरैः स्वात्म-
 त्वेन मन्यते । नवनादमयी इति, — चिणीति प्रथमः, चिणि-
 चिणीति द्वितीयः, घण्टानादस्तृतीयः, शङ्खनादश्चतुर्थः,
 पञ्चमस्तन्त्रीनादः, षष्ठस्तालनादः, सप्तमो वेणुनादः, अष्टमो
 भेरीनादः, नवमो मृदङ्गनादः । भूतलिप्याख्या — भूताश्च ते
 लिपयश्च भूतलिपयः, अत्र लिपीनां भूतत्वम् चेष्टाविशेषाक्ष-
 रन्यासाभिव्यङ्ग्यत्वम्, तच्च कल्पनामात्रमेव — अक्षराणां
 तेजोरूपशक्त्यात्मकत्वात् तेषामाख्या अभिधा यस्याः, सूक्ष्म-
 रूपा हि मध्यमा स्थूलरूपायाः कारणभावम् आपन्ना एका
 एव, इत्यत आह — आद्या कारणमित्यादि, आद्या पूर्वोक्ता
 सूक्ष्मा कारणं — प्रथमोद्भवात्, अन्या स्थूला कार्यं — तज्जन्य-
 त्वात्, यतः तस्मात् कारणात् अनयोः सूक्ष्म-स्थूलयोः
 कार्यकारणभावः, ततो हेतोः — तेन कारणेन, इयं स्थूला सैव
 सूक्ष्मा शक्तिरेव, नहि भेदः — भेदो नास्त्येव । ननु कथम्
 अभेदे कार्यकारणभावः ? इत्यत्राह — तादात्म्यमिति, तादा-
 त्म्यं — भेदाभेदरूपं, हेतुहेतुमतं — जन्यजनकरूपम्, अभी-

ष्टम् - मृद्वटवत् वाचारम्भणमात्रत्वात् एकमेव वस्तु उभय-
विधं भवति सर्ववेदान्तसंमतमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥

अनन्तरं मध्यशृङ्गाटतेजःप्रसरणात्मकवसुकोणादिचक्रनि-
रूपणद्वारा वैखरीशक्त्याविर्भावम् आह

श-ष-स-पवर्गमयं

तद्वसुकोणं मध्यकोणविस्तारः ।

नवकोणं मध्यं चे-

त्यस्मिंश्चिद्दीपदीपिके दशके ॥ २९ ॥

श-ष-स-पवर्गमयं, -श-ष-स-पवर्गात्मकाष्टकोणस्य विस्तारो
विकासभूतः, तत्तादृशमध्यत्रिकोणसहितं नवकोणं मध्यं च
वैन्दवारूप्यं संहृत्य दशके अस्मिन्त्रिकोण-वसुकोणचिद्दीपदीपिके

‘वैन्दवासनसंरूढसंवर्तानलचिद्भनम् ।’

इत्युक्तरीत्या बिन्दुचक्राधिरूढायास्तेजोभूते-त्रिपुरायाः प्रभा-
पटलप्रकाशिते इत्यर्थः ॥ २९ ॥

तच्छायाद्वितयमिदं

दशारचक्रद्वयात्मना विततम् ।

तस्य पूर्वोक्तस्य तेजोराशिमयस्य चक्रत्रितयस्य, च्छाया-
द्वितयं कान्तिद्वितयं — सर्वरक्षाकर-सर्वार्थसाधकाभिधचक्रद्वया-
त्मना परिणतम् इत्यर्थः । तथा च उक्तम्

‘ नवत्रिकोणस्फुरितप्रभारूपदशारकम् । ’

इति ॥

तच्चक्रद्वयस्वरूपं व्याचष्टे

त-ट-च-कवर्गचतुष्टय-

विलसनविस्पष्टकोणविस्तारम् ॥ ३० ॥

तवर्ग-टवर्गात्माक्षरदशकरूपम् अन्तर्दशारम् , चवर्ग-कव-
र्गात्माक्षरदशाररूपम् बहिर्दशारमित्यर्थः ॥ ३० ॥

एतच्चतुष्कप्रभया

समुपेतं दशारपरिणामः ।

एतच्चक्रचतुष्कस्य — बिन्दु-त्रिकोण-चसुकोणान्तर्दशारात्म-
कचक्रचतुष्कस्य प्रभा कान्तिस्तया, समुपेतं संयुक्तं, दशारप-
रिणामः — बहिर्दशारचक्रमिति यावत् , बहिर्दशारचक्रस्य बै-

न्दवादिचक्रचतुष्टयसंनिधानादेव तात्पर्यं, तत्तत्प्रभा व्याप्नोति
इत्यर्थः । तथा च उक्तम्

‘चतुश्चक्रप्रभारूपसंयुक्तपरिणामतः ।’

इति ॥

अथ एतच्चक्रचतुष्कस्य त्रिकोण-वसुकोण-दशारद्वयरूपस्य
स्वरूपमाह

आदिस्वरचतुर्दश-

वर्णमयाश्रं चतुर्दशारमभूत् ॥ ३१ ॥

अकारादिचतुर्दशवर्णात्मचतुर्दशकोणसहितं सर्वसौभाग्य-
दायकाभिधं चक्रमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

एवं बैन्दवादिमनुकोणान्तपर्यन्तचक्रवर्णनद्वारा वैखरीश-
क्तिराविर्भूता इत्याह

परया पश्यन्त्यापि च

मध्यमया स्थूलवर्णरूपिण्या ।

आभिरेकोनपञ्चा-

शदक्षरात्मा वैखरी जाता ॥ ३२ ॥

अयमर्थः — आदि-क्षान्ताक्षरराशिमयाखिलप्रपञ्चनिर्मात्री
सर्वशब्दात्मिका वैखरी इति ॥ ३२ ॥

इतः परं सर्वसंशोभण-सर्वांशपरिपूरकाभिधचक्रद्वयं वैख-
रीवर्णात्मकमेव, — इत्याह

कादिभिरष्टभिरुपचित-

मष्टदलाब्जं च वैखरीवर्गेः ॥

स्वरगणसमुदितमेतद्

द्व्यष्टदलाम्भोरुहं च संचिन्त्यम् ॥ ३३ ॥

वैखरीवर्गेः — वैखरीशक्तिस्वरूपैः, अष्टभिः कादिभिः,
उपचितं — सम्यक् प्रोतम्, अष्टदलाब्जं च — सर्वसंशोभणच-
क्रम् । तथा स्वरगणसमुदितम् — स्वरगणैः अकारादिषोडश-
वर्णैः, समुदितं सम्यक् भावितम्, एतत् — परिदृश्यमानं,
द्व्यष्टदलाम्भोरुहं — सर्वांशपरिपूरकचक्रम्, संचिन्त्यम् — सदा
भावनीयम् इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

बिन्दुत्रयमयतेज-

स्त्रितयविकारं च तानि वृत्तानि ।

भूबिम्बत्रयमेतत्

पश्यन्त्यादित्रिमातृविश्रान्ति ॥ ३४ ॥

तानि वृत्तानि — मन्वश्रोपरि अष्टदलपद्मोपरि षोडशदल-
पद्मोपरि च स्थितानि, बिन्दुत्रयं — पूर्वोत्तरक्तशुक्लमिश्रात्मकं,
तन्मयं यत् तेजस्त्रितयं — सोम-सूर्याग्निरूपं, तद्विकारस्तन्मयानि
इत्यर्थः । तत्र वृत्तस्थतेजस्त्रयात्मकत्वकथनेन सोमसूर्यानलत्रि-
खण्डमयत्वं चक्रस्योक्तं, तद्विकारश्चेति तानि वृत्तानि, 'वेदाः
प्रमाणम्' इति-वत् द्रष्टव्यम् । भूबिम्बत्रयम् — अणिमादि-
ब्राह्म्यादि-सर्वसंज्ञोभिणीमुद्रादिशक्तिकदम्बकवासनाभूतं,
पश्यन्त्यादित्रिमातृविश्रान्ति — पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीशक्तय
एतावत्पर्यन्तं विजृम्भमाणाः त्रिकोणादि-भूपुरपर्यन्तश्री-
चक्रात्मना चकासत इत्यर्थः । एतच्च 'आत्मनः स्फुरणम्'
इत्यारभ्य 'वैखरी विश्वविग्रहा' इत्यन्तेन ग्रन्थजालेन
सम्यक् ईरितम् ॥ ३४ ॥

एवं 'मध्यं चक्रस्य स्यात्' इत्यादि उपक्रम्य 'पश्यन्त्या-
दित्रिमातृविश्रान्ति' इत्यन्तं श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः श्रीचक्रं
सम्यक् निरूप्य, अनन्तरं 'अणिमादिभूतयोऽस्याः' इत्यन्तं
तस्या आवरणचक्रान्तर्गतशक्तिनिकुरम्ब-तन्निकटस्थितश्रीगु-
रुमण्डलमपि श्रीदेव्यवयवपरिणतिरूपमेव, इत्याह

*Related to
Traditional
history.*

क्रमणं पदविक्षेपः

क्रमोदयस्तेन कथ्यते द्वेधा ।

आवरणं गुरुपङ्क्तिः-

द्वयमिदमम्बापदाम्बुजप्रसरम् ॥ ३५ ॥

क्रमणं पदक्रमः, स च द्विविधः - पदविक्षेपरूपः क्रमोदय-
रूपश्च, तत्र पदविक्षेपो नाम सुन्दर्यश्रानन्तकोटिकिरणात्मका-
नन्तशक्तिजननसामर्थ्यं, क्रमोदयो नाम दिव्य-सिद्ध-मानवौ-
घरूपानन्तप्रकाशात्मकश्रीगुरुमण्डलात्मकतया प्रसरणम् ।
एतद्वृन्दचक्रद्वयं विवृणोति - आवरणमिति, आवरणचक्रस्थित-
शक्तिनिकुरम्बं 'मञ्चाः क्रोशन्ति' इतिवत् । गुरुपङ्क्तिः -
गुरुमण्डलम्, इदं द्वयम्, अम्बापादाम्बुजप्रसरम् - अम्बाया-
स्त्रिपुरायाः पादाम्बुजस्य श्रीपादयुगस्य प्रसरः प्रसरणं विजृ-
म्भणम् इति यावत् ॥ ३५ ॥

तत्प्रसारप्रसरणीं क्रमशो विवृणोति

सेयं परा महेशी

चक्राकारेण परिणमेत यदा ।

तद्देहावयवानां

परिणतिरावरणदेवताः सर्वाः ॥ ३६ ॥

आसीना बिन्दुमये

चक्रे सा त्रिपुरसुन्दरी देवी ।

कामेश्वराङ्कनिलया

कलया चन्द्रस्य कल्पितोत्तंसा ॥ ३७ ॥

पाशाङ्कुशेषुचाप-

प्रसूनशरपञ्चकाञ्चितस्वकरा ।

बालारुणारुणाङ्गी

शशिमानुकृशानुलोचनत्रितया ॥ ३८ ॥

सेयम् अपरिच्छिन्नानन्ततेजोराशिमयी परा सर्वोत्कृष्टा
अनन्तकोटियोगिनीवृन्दसमाराधितनित्यनिरवधिकातिशया-
नन्दमयात्मसाम्राज्यसंपदभिमानशालिनी चक्राकारेण

‘चक्रं नवात्मकमिदं नवधा भिन्नमन्नकम् ।’

इति बैन्दवादित्रैलोक्यमोहनान्तचक्रनवकात्मना,

‘स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्....’

इति पूर्णानन्दमयात्मावलोकनसमये परिणमेत आकारान्त-
रेण, तद्देहावयवानां – तस्यास्त्रिपुरायाः देहः तेजःपुञ्जात्मकः,
तथा अवयवाः किरणाः, तेषां परिणतिः अवस्थान्तरापत्तिः ।
इह आवरणदेवताः – वशिन्याद्यणिमाद्यनन्तशक्तिनिकुरम्बं
चिदानन्दसमुद्रात्मकमेव सकाशत्वे फेन-बुद्बुद-तरङ्गादिवत्
अनन्तकोटिशक्तयः प्रादुर्भावतिरोभावौ भजन्ति, इत्यर्थः ।

आसीनेत्यादि, बिन्दुमये सर्वानन्दाख्यपरमाकाशे –

‘बैन्दवे परमाकाशे’

इत्युक्तत्वात् इत्यर्थः । चक्रे – आत्मसंक्रमविहारपीठे, आसीना
उपरि प्रदेशे विराजमाना, सा देशकालाकारानवच्छिन्ना
तत्स्वरूपिणी, त्रिपुरसुन्दरी सर्वकारणत्वेन स्पृहणीया स्वच्छा
वा, कामेश्वराङ्गनिलया – कामेश्वरस्य श्रीनाथस्य, अङ्कं
वामोरुभागः, निलयः आवासस्थानं यस्याः सा । तथोक्तं
परमशिवेन

‘कला विद्या पराशक्तिः श्रीचक्राकाररूपिणी ।

तन्मध्ये बैन्दवं स्थानं तत्रास्ते परमेश्वरी ॥

सदाशिवेन संपृक्ता सर्वतत्त्वार्थगर्भिणी ।’

इत्यादि । देवी विश्वसृजनादिव्यापारविनोदिनी, पाशः

स्वात्मभेदबन्धन इच्छाशक्तिस्वरूपः, अङ्कुशः स्वरूपभेददल-
नोपायात्मकः ज्ञानशक्तिमयः, इक्षुचाप-पुष्पेषुपञ्चके स्वाभि-
न्नाकारावर्जिसाधनभूतक्रियाशक्तिस्वरूपे । अयमर्थः इच्छा-
ज्ञान-क्रियाशक्तय एव तदाज्ञया पाशादिस्वरूपम् आपन्नाः
तदुपासनम् आचरन्ति इत्यर्थः । तथा च

‘ इच्छाशक्तिमयं पाशं ज्ञानमङ्कुशरूपिणम् ।

क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी दधदुज्ज्वलम् ॥ ’

इति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

एतदेव दिव्यमिथुनं, दिव्यसिद्धाः — अविशेषभेदभिन्नगुरु-
मण्डलस्वरूपम् उपासत इत्याह

तन्मिथुनं गुणभेदाद्-

आस्ते बिन्दुत्रयात्मके त्र्यश्रे ।

कामेश्वरिमित्रेश्वरि-

प्रमुखद्वन्द्वत्रयात्मना विततम् ॥ ३९ ॥

तन्मिथुनं, तत्-सर्वातीतत्वेन सर्वोपनिषत्प्रसिद्धं कामका-
मेश्वरीरूपम् । अयमर्थः — परमात्मा हि स्वात्मानमेव स्त्रीपुंस-
मयं कृत्वा मिथुनरूपेण विहरते । प्रकाशविमर्शात्मना मिथुनी-

भूतः परमशिव एव सकलतन्त्रं समवतारयत्, इति । एवं च तत् मिथुनं कामकामेश्वरीरूपं — मित्रेश्वरी श्रीमदूर्ध्वदीपनाथः, वज्रेश्वरी ज्येष्ठानाथः, भगमालिनी मित्रदेवनाथः, एवमादि-मिथुनत्रयात्मना दिव्य-सिद्ध-मानवौघादिक्रमरूपेण विततं मिथुनत्रयं विसृतमित्यर्थः ॥ ३९ ॥

इतः परम् आवरणदेवतास्वरूपभावौ वर्णयति ।

वसुकोणनिवासिन्यो

यास्ताः संध्यारुणा वशिन्याद्याः ।

पुर्यष्टकमेवेदं

चक्रतनोः संविदात्मनो देव्याः ॥४०॥

वसुकोणनिवासिन्यः — सर्वरोगहराख्यचक्रनिवासशीलाः या वशिन्याद्या अष्ट शक्तयः पूर्णाहंभावानन्ददानसमर्थाः, कथमत्र रोगहरत्वं नाम पूर्णाहंभावप्रदत्वमेव

‘अपूर्णमन्यता व्याधिः कार्पण्यैकनिधानभूः ।’

इत्युक्तेः । एवं-भूताः ताः संध्यारुणाः अरुणाकारा भासन्ते इत्यर्थः । अत एव इदमष्टकोणचक्रं, संविदात्मनः — संवित् ज्ञानमेव आत्मा स्वरूपं यस्याः सा

‘ सत्यं ज्ञानमनन्तम् ’

इति श्रुतेः

‘ स्वसंविन्निपुरा देवी.....। ’

इत्यागमाच्च, देव्याः

‘ बहु स्यां प्रजायेय ’

इति विहरणस्वभावायाः, श्रीचक्रतनोः – चक्रात्मिकायाः
सूक्ष्मपुर्णकशरीरम् इत्यर्थः ॥ ४० ॥

तद्विषयवृत्तयस्ताः

सर्वज्ञादिस्वरूपमापन्नाः ।

अन्तर्दशारनिलया

लसन्ति शरदिन्दुसुन्दराकाराः ॥ ४१ ॥

तद्विषयवृत्तयः – वसुकोणनिकटवासिन्यः, ताः – वस्वा-
द्यात्मरूपरक्षणधारित्वेन प्रसिद्धाः, सर्वज्ञादिशक्तिदशकरूपं
प्राप्ताः, अन्तर्दशारनिलयाः – सर्वरक्षाकराभिधेयचक्रसमारूढाः
निगर्भयोगिन्यः, शरदिन्दुसुन्दराकाराः – स्वप्रकाशधवलाकृ-
तयो लसन्ति – प्रकाशन्ते ॥ ४१ ॥

तद्बाह्यपङ्क्तिकोणेषु

योगिन्यः सर्वसिद्धिदाः पूर्वाः ।

देवीधीकर्मेन्द्रिय-

विषयमय्यो विशदवेशभूषाढ्याः ॥४२॥

तद्बाह्यपङ्क्तिकोणेषु तस्य सर्वरक्षाकरचक्रस्य बाह्यभूतेषु
उपरिस्थितेषु पङ्क्तिकोणेषु सर्वार्थसाधके चक्रे तस्य कोणात्मक-
त्वात् स्थिताः, योगिन्यः कुलकौलनामधेयाः, सर्वसिद्धिदाः,
पूर्वाः - सर्वसिद्धिप्रमुखा दश शक्तयः, देवीधीकर्मेन्द्रियविषय-
मय्यः - देव्यास्त्रिपुरायाः धीकर्मेन्द्रियाणि तेषां विषयास्तन्म-
य्यस्तत्स्वरूपाः, विशदवेशभूषाढ्याः - विशदाः शुभ्राकारा
वेशाश्च भूषाश्च तैराढ्याः । अयमर्थः - मन्त्रदेवतात्माभेदरूप-
सिद्धिदायिन्यः स्वच्छाकृतयः शुभ्राभरणा भासन्ते इत्यर्थः
॥ ४२ ॥

भुवनारचक्रभवना

देवीमनुकरणविवरणस्फुरणाः ।

संध्यासवर्णवसनाः

संचिन्त्याः संप्रदाययोगिन्यः ॥ ४३ ॥

शुवनारचक्रं सर्वसौभाग्यदायकं चक्रं भवनम् आवास-
स्थानं यासां ताः, देवीमनुकरणानि - चतुर्दशकरणानि, ज्ञाने-
न्द्रियाणि पञ्च, कर्मेन्द्रियाणि पञ्च, मनोबुद्धयहंकारचित्ता-
ख्यानि चत्वारि तेषां विवरणं व्याख्यानभूतं स्फुरणं चतुर्द-
शारूपं यासां ताः, देवी तु स्वयमेव चतुर्दशकरणात्मकचतुर्द-
शारचक्रदेवतात्मना स्थिता इत्यर्थः । संध्यायाः सवर्णं सदृशं
वसनं वस्त्रं यासां ताः, संप्रदाययोगिन्यः आदिशक्तिमयत्वेन
सत्संप्रदायवेद्याः सर्वसंक्षोभिणीप्रभृतयः, संचिन्साः सम्यक्
भावनीयाः ॥ ४३ ॥

अव्यक्तमहदहंकृति-

तन्मात्राभीष्टविकृताङ्गनाकाराः ।

द्विरदच्छदनसरोजे

जयन्ति गुप्तरयोगिनीसंज्ञाः ॥ ४४ ॥

अव्यक्तम् अव्यक्ताख्यं तत्त्वं, महत्तत्त्वम्, अहंकृतिः अहं-
कारतत्त्वं, तन्मात्राः पृथिव्यादिभूततन्मात्राः पञ्च, संहृत्य
तु अष्ट, एतैरभीष्टं स्वीकृतमाकारं स्वरूपं यासां ताः - देव्या-
त्मिका इत्यर्थः, । गुप्तरयोगिनीसंज्ञाः भूतदेव्या अत्यन्तान्त-

रङ्गभूतत्वात् एतासामनङ्गकुसुमादीनां गुप्ततरोति संज्ञा ।
द्विरदच्छदनसरोजे सर्वसंशोभणाख्याष्टदलपद्मे, जयन्ति सर्वो-
त्कर्षेण वर्तन्ते ॥ ४४ ॥

भूतानीन्द्रियदशकं

मनश्च देव्या विकारषोडशकम् ।

कामाकर्षण्यादि-

स्वरूपतः षोडशारमध्यास्ते ॥ ४५ ॥

भूतानि पृथिव्यादीनि, इन्द्रियदशकं, मनश्च, षोडशारं-
सर्वाशापरिपूरकनामधेयं चक्रं, कामाकर्षण्यादिस्वरूपतः-
कामाकर्षण्यादिषोडशशक्त्याकारेण, अध्यास्ते अधितिष्ठति ।
सर्वाशापरिपूरके चक्रे एताः कामाकर्षण्यादिगुप्तयोगिन्यः
सर्वात्मिका निवसन्ति इत्यर्थः ॥ ४५ ॥

मुद्रास्त्रिखण्डया सह

संविन्मय्यः समुच्छ्रिताः सर्वाः ।

आदिमहीगृहवासा

भासा बालार्ककान्तिभिः सदृशाः ॥ ४६ ॥

आधारनवकस्था

नवचक्रत्वेन परिणतिं याताः ।

नवनाथशक्तयोऽपि च

मुद्राकारेण ताश्चक्रे ॥ ४७ ॥

त्रिखण्डया सह त्रिखण्डाख्यमुद्रया साकं, समुच्छ्रिताः
सम्यक् उच्छ्रिताः—सर्वोत्कर्षेण वर्तमानाः, आदिमहीगृह-
वासाः—आदिमचतुरश्रनिलयाः, भासा कान्त्या, बालार्क-
कान्तिभिः तरुणारुणरुचिभिः, सदृशाः तुल्याः, संविन्मय्यः
चिद्धननिष्ठा इत्यर्थः । एतास्तु मुद्राः चतुरश्रादिबैन्दवान्त-
नवचक्राधिष्ठाननायिका इति परमशिवेन प्रपञ्चिताः । एतदेव
विवृणोति आधारेत्यादि, आधारनवकं—मूलाधार-स्वाधि-
ष्ठान-मणिपूरकानाहत-भ्रूमध्य-विशुद्धि-लम्बिकाज्ञा-बिन्दुरूपं
यस्या उपासकरूपिण्याः संबन्धि, येन हेतुना नवचक्रत्वेन
बैन्दवात्मना परिणतेन आकारेण, नवनाथशक्तयः नवमुद्रा-
कारेण, परिणता जाता इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

*मोचयन्ति ग्रहादिभ्यः पाशौघान्द्रावयन्ति च ।

मोचनं द्रावणं यस्मान्मुद्रास्ताः परिकीर्तिताः ॥

अस्यास्त्वगादिसप्तक-

माकारश्चैवमष्टकं स्पष्टम् ।

ब्राह्म्यादिमातृरूपं

मध्यमभूविम्बमेतदध्यास्ते ॥ ४८ ॥

अस्या देव्याः, त्वगादिसप्तकं - त्वगादिसप्तधातवः, आकारः
स्वरूपं च, एवं-रूपमष्टकं - ब्राह्म्यादिमातृरूपं - ब्राह्म्याद्यष्टश-
क्तिस्वरूपं दधत्, मध्यमचतुरश्रे निवसति इत्यर्थः ॥ ४८ ॥

अणिमादिभूतयोऽस्याः

स्वीकृतकमनीयकामिनीरूपाः ।

विद्यान्तरगुणभावेन

फलभूता भूनिकेतनगाः ॥ ४९ ॥

अस्याः परमेश्वर्याः, अणिमाद्यष्टशक्तयः, विद्यान्तराणां
हठयोगादीनां स्वीकृतानि कमनीयानि मनोहराणि कामिनी-
रूपाणि याभिस्ताः एवं-भूताः । गुणभावेन उपसर्जनीभावेन,
भूनिकेतनगाः - सर्वान्तचतुरश्रे तिष्ठन्ति इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

इत उत्तरं गुरुक्रमो गदितः इत्यन्तेन श्लोकचतुष्केण परम-
शिवान्तगुरुमन्त्रं शिष्यानुजिघृक्षया प्रतिपादयितुम् उपक्रमते

परमानन्दानुभवः

परमगुरुनिर्विशेषबिन्द्वात्मा ।

स पुनः क्रमेणाभिन्नः

कामेशत्वं ययौ चिद्विमर्शरूपम् ॥५०॥

परमः सर्वोत्कृष्टः, आनन्दः परिपूर्णाहंभावरूपोऽनुभवः
ज्ञानं यस्य, परमगुरुरित्यादि - परमगुरुरादिनाथः परमशिवः,
तस्मात् आदिनाथात् निर्विशेषः अभिन्नो, बिन्दुः पूर्वोक्तका-
मकरारूपः स आत्मा स्वरूपं यस्य,.....

आसीनः श्रीपीठे

कृतयुगकाले गुरुः शिवो विद्याम् ।

तस्यै ददौ स्वशक्त्यै

कामेश्वर्यै विमर्शरूपिण्यै ॥ ५१ ॥

सापीशा मित्रेश-

मुख्यान्स्वांशाञ्जेष्ठमध्यमालाख्यान् ।

चित्प्राणविषयरूपां-

स्वेतादियुगादिकारणत्रिगुरुन् ॥ ५२ ॥

बीजत्रितयाधिपतीन्

परीक्ष्य विद्यां प्रकाशयामास ।

एतैरोघत्रितयम्

अनुग्रहीतुं गुरुक्रमो गदितः ॥ ५३ ॥

उदितः पुण्यानन्दा-

दिति कामकलाङ्गनाविलासोऽयम् ।

परमशिवभुजङ्गपाशा-

कर्षितचित्ताय कल्पते नित्यम् ॥ ५४ ॥

चित्तान्तरङ्गचपल-

तृष्णासलिलप्रपञ्चवाराशेः ।

यदनुग्रहेण तीर्ण-

स्तस्मै श्रीनाथनाविकाय नमः ॥ ५५ ॥

.....
.....
.....

इति श्रीपुण्यानन्दयतिविरचितः कामकलाविलासः समाप्तः ॥

सद्विद्यानां संश्रये ग्रन्थविद्रु-

व्यूहे हासं कालवृत्त्योपयाते ।

तत्तत्सद्धर्मोद्दिधीर्षैकतान-

सत्प्रेक्षौजःशालिना कर्मवृत्त्यै ॥ १ ॥

श्रीमत्कश्मीराधिराजेन मुख्यै-

र्धर्मोद्युक्तैर्मन्त्रिभिः स्वैर्विवेच्य ।

प्रत्यष्टापि ज्ञानविज्ञानगर्भ-

ग्रन्थोद्धृत्यै मुख्यकार्यालयो यः ॥ २ ॥

तत्राजीवं निर्विशद्भिर्मुकुन्द-

रामाध्यक्षत्वाश्रितैः सद्भिरेषः ।

पूर्त्या शुद्धा व्याख्यया संस्कृतः स्तात्-

पूर्णो ग्रन्थः श्रेयसे सज्जनानाम् ॥ ३ ॥

॥ तिलकम् ॥

श्रीशिवार्पणमस्तु ॥

शुभमस्तु साधकपाठकश्रोतृणाम् ॥

28

